

LUTHER VÁLOGATOTT MŰVEI 8.

Asztali beszélgetések

Budapest, 2014

A kiadvány a Magyarországi Evangélikus Egyház támogatásával jelent meg.

Márton László új fordítása
kiegészítve Csepregi Zoltán, Masznyik Endre és Virág Jenő korábban megjelent szövegeivel

Szerkesztette, a szövegeket válogatta és gondozta
Csepregi Zoltán

A fordításokat az eredetiekkel egybevetette
Csepregi Zoltán

Minden jog fenntartva. Bármely másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli engedélyéhez van kötve.

© Luther Kiadó, 2014

© Csepregi Zoltán, 2014 © Márton László, 2014 © Masznyik Endre jogutódjai, 2014 © Virág
Jenő jogutódjai, 2014

Szerkesztői előszó

1

Luther asztali beszélgetéseinek nem valódi beszélgetéseket kell érteni (a cím bevett magyar fordítása, a „beszélgetés” megtévesztő!), hanem beszédeket (*Tischreden*), hiszen a lejegyzők figyelme elsősorban arra irányult, hogy Luthernek mi volt a véleménye a szóban forgó témáról. A szövegekben az asztaltársak teljesen alárendelt szerepet játszanak, és csupán arra szorítkoznak, hogy egy-egy kérdéssel, megjegyzéssel megszólalásra ösztönözzék a reformátort. Nem kérdés viszont, hogy e beszédek az asztalnál nem monológként, hanem élénk eszmecsere keretében hangzottak el, de másrésről az is egyértelmű, hogy az étkezések közben folytatott beszélgetésekben Lutheré volt az utolsó szó és a meghatározó vélemény.

Az a spontaneitás, ahogy Luther megszólal, és asztaltársainak kérdéseit rendszerint tömören és csattanósan megválaszolja, valamint a tárgyalt témák sokszínűsége a reformáció iránt érdeklődő olvasók körén túl bárkit megfoghat és magával ragadhat, aki irodalmi élményt vagy akár unaloműző olvasmányt keres.

Luther ebédlőasztala köré nemcsak a családtagok gyűltek össze – Käthe, a gyerekek, „Lena ángyomasszony” (Käthe nagynénje), Luther itt nevelkedő unokahúgai és más rokonok –, hanem a házban lakó kosztos diákok, átutazó vendégek, valamint számos barát és tanítvány. Míg Käthe azon morgolódott, hogy „mire jó az, hogy szakadatlanul beszéltek, és nem esztek?”¹ addig Luther maga ösztönözte beszédre asztaltársait.

Az első Luther-életrajzot Johannes Mathesius² írta, mégpedig csehországi híveinek tartott prédikációsorozat formájában (1562–1564).³ A tizenkettedik prédikációban részletesen tárgyalja Luther asztali beszélgetéseit, és több szöveget is idéz, melyeket Mathesius 1540-ben maga jegyzett le, vagy társai jegyzeteiből másolt le magának.

¹ WA.TR 2: 2047. sz.

² A lejegyzők és asztaltársak életrajzi adatai e kötet végén összegyűjtve olvashatók.

³ MATHESIUS 3.

„Amikor ötvennyolcadik évébe jutott a doktor úr, és immár sokféle, korával járó testi gyengeség gyötörte, hogy a sok prédikálással, felolvasással és látogatással fel kellett hagynia gyengesége miatt: otthon maradt az ő házában.

Habár a csúz, a szédülés, az ájulás gyakorta keserítették őt, mégsem pihent: imádkozott minden áldott reggel és este s vacsora közben is gyakran, amint ehhez már ifjan hozzászokott a kolostorban; ezenfölül úgy mondta föl az ő kis katekizmusát, mint akármelyik tanuló, felolvasását meg-megszakítva. Zoltároskönyvéből imádkozott, katekizmusából tanította, vigasztalta vagy intelmezte magát; és mivel az ő bibliafordítását akkoriban jobbította-helyesbítette legutoljára, csodálatos nagy szorgalomra volt szüksége, hogy a bibliának igaz együgyű velejét megadja tiszta szavakkal, azért sokszor kérte mások tanácsát, és az asztalnál gyakorta folyt arról a vita, hogyan is lehetne valamelyik héber szónak vagy mondásnak világos német értelmét megadni. [...]

Ritkán ült úgy asztalhoz, hogy könyvet ne hozott volna magával. [...] Bár a mi doktorunk gyakran ült súlyos és mélyes gondolatokkal az asztalnál, és megesett, hogy az egész étkezés alatt megtartotta a régi kolostori szilenciumot, úgyhogy az asztalnál egyetlen szó sem esett, mégis néhanapján fölötte vidám hangot ütött meg.

Ha beszédre akart ösztökélni minket, a csendet így szokta volt megtörni: »Milyen újdonság hallatik?« Az első szólítást elengedtük a fülünk mellett; ha mármost újból megkérdezte: »Mi újság a vidéken, tiszteletes urak?«, akkor az asztali népség idősebbjei beszélni kezdtek. Legfőleg Wolf Severus doktor ült, aki a római császári felség nevelője volt; jártas-keltes udvari ember lévén, mindig szóba hozott valamit, amikor idegenek nem ültek az asztalnál.

Ha beszélgetés kezdődött, mértékkel és illő tisztességgel mások is kivették belőle részüket, amíg a doktornak is kedve nem támadt szólni: gyakorta fessegették az asztalnál ülők a Szentírás komoly kérdéseit, amelyeket a doktor sorra-rendre, röviden és velősen elmagyarázott; ha pedig valaki visszájára szól, azt sem bánta, hanem talpraesett választ vetett ellenére. Gyakorta jöttek tisztos emberek egyetemről is, messzi vidékekről is asztalhoz, ahol igen szépséges beszédek és históriák hangoztak el. [...]

Habár jókora teste volt, keveset evett-ivott, és csak ritkán különlegeset, megelegült a közönséges étkekkel; este, ha nem tudott elaludni, nyugodt álma végett a kancsóba bele kellett nézegetnie, ami miatt sokszor mentegetőzött: »Ifjak, ne vegyétek zokon, hahogy a választófejedelem és én, öreg emberek, néha nagyobb kortyokat nyelünk, mert a mi vánkosunkat és derékaljunkat a kancsóban kell keresnünk.« Sok időt eltöltött jóra való, idegen emberek társaságában, és gyakorta hallatott vidám és bölcs mondásokat az asztalnál.”⁴

Luther visszafogottság nélkül fejtette ki véleményét mindenről, ami szóba jött, vagy ami különben is foglalkoztatta. Néha összefüggő előadást tartott egyik-másik kérdésről, ilyenkor megakadt az ebéd, mert mindenki figyelmesen hallgatta, míg Kätthe közbe nem avatkozott, hogy a tálakban ki ne hűljön az étel.

⁴ *Asztali beszélgetések* 5–7. Márton László ford.

A társaság vegyes voltából és a társalgás fesztelenségéből következett, hogy olyan témák is szóba jöttek, melyekről irataiban, prédikációiban és előadásaiban a reformátor másutt nem szólt, vagy itt egészen más oldalról közelítette meg a kérdést. Ezért aztán egész korán meggyökerezett a szokás, hogy egyik-másik vendég saját maga számára utólag lejegyezte a hallottakat, így a fennmaradt gyűjteményekben elszórtan akadnak szövegek, amelyek valószínűleg az 1520-as évekre mennek vissza. Az asztalnál való rendszeres, az egyetemi előadásokon szokotthoz hasonló jegyzetelés azonban csak az 1530-as évek elején kezdődött.

2

Az első datálható (ám biztosan nem legkorábbi) feljegyzést Luther asztali beszélgetéseiről Cordatus rögzítette 1531. augusztus 14-én.

„Egyszer a következőt jegyeztem fel a füzetemben:

Luther Philippusnak: Te akkor vagy rétor, amikor írsz, nem pedig amikor beszélsz. [...]

De Philippusnak nem tetszett, amit írtam. Miután újra meg újra követelte tőlem a füzetemet, melybe a hallott dolgokat szoktam felírni, végül a kezébe adtam. Egy kicsit olvasgatta, majd beleírt egy disztichont:

»Nem hasznos, Cordatus, mind a füzetbe jegyezni.

Néhány témát itt, jobb, ha takar feledés.«⁵

Magam persze mindig tisztában voltam vele, valahányszor az asztalnál álltam vagy vendégként velük ültem és a hallottakat jegyzeteltem, hogy ez vakmerő vállalkozás. De annak mérlegelése, mekkora haszonnal is jár ez, legyőzte féltékenységemet. A doktor sem érezte egyetlen célzással sem, hogy tevékenységem ellenére van. Sőt, én törtem mások számára az utat, akik ugyancsak megpróbálkoztak vele, elsősorban Veit Dietrich magiszter és Johannes Schlaginhausen, akiknek morzsáit⁶ egyszer remélhetőleg egyesíthetem a sajátjaimmal. A hívek egész nyája hálás lesz majd ezért nekem.

Erre azért tértem itt ki, mert Philippus versikéje meglehetősen elbizonytalanított. Manapság azonban senki sem követi a példánkat. Ha valaki ezt egykor akaratom ellenére lemásolná, az hozzám hasonlóan tegye ezt egyszerű és őszinte lélekkel. És velem együtt tartsa többre Luther szavait Apollón orákulumainál, mégpedig, és ezt nyomatékosan teszem hozzá, nemcsak a komoly teológiai kijelentéseket, hanem valójában azokat is, melyek látszólag csak szórakoztatók és tartalmatlanok.”⁷

⁵ *Omnia non prodest, Cordate, inscribere chartis,*

Sed quaedam tacitum dissimulare decet. WA.TR 2: 310, 12–13 (2068. sz.).

⁶ Vö. Jn 6,12: ez a bibliai ige egyébként Aurifaber kiadásának mottója!

⁷ WA.TR 2: 2068. sz.

Saját bevallása szerint Cordatus szinte halálra írta magát. Gyűjteményét e szavakkal zárja: „Isten gyógyítsa meg a jobb karomat, a szakadatlan írástól teljesen megbénult. 1537. DEO GLORIA. FINIS.”⁸

A körülményeknek ez a részletes ismertetése azért is fontos, mert kiderül belőle, hogy – Melanchthonnal ellentétben – Luther egyetértett elhangzott szavainak rögzítésével. Luthernek semmi kifogása nem volt, épp ellenkezőleg. Ironikus megjegyzéseivel: *Hoc scribite et notate! 'Ezt írjátok és jegyezzétek föl!'*⁹ inkább ösztönözte a jegyzetelőket. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a feljegyzések közzétételét is jó szemmel nézte volna. Erre a kérdésre is áll az a véleménye, melyet 1537-ben általában fogalmazott meg a kalózkidadásokkal kapcsolatban:

„Krisztusra kérem a kedves tolvajokat, mert tudom, hogy őszinte és tisztességes szándékkal járnak el, hogy sem életemben, sem halálom után ne tegyenek közzé könnyelműen gondolataimból semmit, amit akár életemben csellel csikartak ki tőlem, vagy halálomban tulajdonítottak el korábban kölcsönként irataimból. [...] Mert ha ez nyilvánosságra kerülne, akkor én lennék a világ legkeresettebb széphistóriája. Nem mintha indulatomban istentelen vagy rosszmájú gondolatokra ragadtatnám magam, hanem a túl nagy bölcsesség bolondság, mint magam is belátom, miután elpárolgott már a kreativitás heve. [...] Ezért megismétlem kérésemet, hogy barátaim közül senki gondolataimból hozzájárulásom nélkül semmit ne tegyen közzé, ellenkező esetben viszont nyilatkozatban vállalja magára tette terhét és kockázatát.”¹⁰

A beszélgetések Cordatus által 1531-ben kezdett feljegyzése Luther haláláig folytatódott. Ez azt jelenti, hogy számunka az „öreg Luther” megnyilatkozásai maradtak fenn életének utolsó másfél évtizedéből. Azaz nem halljuk itt az istenkérdéssel küzdő szerzetest, a Szentírás mélységeit faggató professzort vagy a pápával és császárral összeakaszkozó reformátort, csupán az „öreg Luthert”, ennek szem előtt tartása igen fontos akkor, amikor a szerzetesi évekről vagy az első küzdelmekről olvasunk, hiszen ezek évtizedek távlatából és utólagos tanulságok levonása után felidézett emlékek.

Természetesen nem a szóról szóra elhangzott mondatok olvashatóak itt, hiszen a feljegyzéseket időközben egymással egybevetették, kiegészítették, átdolgozták. Az eredeti jegyzetek sajnos kivétel nélkül elvesztek.

A későbbi átdolgozások és átszerkesztések dacára ezek mégsem fiktív beszélgetések! Minden megszólalás a beszélgetés (sokszor már nem rekonstruálható) folyamatában kapott teljes értelmet, üzenete az adott pillanatnak volt szánva. Mivel Cordatus és követői nemcsak „a komoly teológiai kijelentéseket” rögzítették, hanem azokat is,

⁸ WA.TR 3: 3416a sz.

⁹ WA.TR 1: 246. sz.

¹⁰ *Conciunculae*, WA 45: 422k. Csepregi Zoltán ford.

„melyek látszólag csak szórakoztatók és tartalmatlanok”, ezért e szövegeken átüt Luther nyelvi kreativitása mind humorával és játékoságával, mind a trágárságba hajló gorombaságával.

3

A sok lejegyző között különleges szerep jut azoknak, akik már Luther életében elkezdték másolni, elrendezni a többiek szövegeit is, hogy így nagyobb gyűjteményeket, esetleg tematikus összeállításokat hozzanak létre, megteremtve ezzel a későbbi nyomtatott kiadások alapjait. A legfontosabb neveket megint csak Mathesius prédikációja sorolja föl:

„Engem az Úristen ez esztendőben [1540] küldött Luther doktor asztalához, Justus Jonas doktor és Georg Rörer magiszter ajánlásával, amiért Istennek és az én pártfogóimnak életem fogytáig hálás maradok. Amit ott hallottam és láttam, szorgalmasan feljegyeztem. Isten megajándékozott szorgos emberek segítségével sok jó beszélgetéssel, melyeket korábban a nürnbergi Veit Dietrich magiszter, a freiburgi Weller doktor, a pirnai Anton Lauterbach, majd később a nürnbergi Hieronymus Besold, Plato magiszter és a doktor más kosztos diákjai írtak fel. Az osztrák Ferdinand von Maugis főleg sok bibliai hely magyarázatát jegyzetelte, ahogy Georg Rörer magiszter is lelkiismeretesen összegyűjtött sok értékes megjegyzést az írásaival és teológiai tanácsaival kapcsolatban, és különösen, amit a bibliafordítás közben beszélt.”¹¹

A fenti listából éppen hiányzó Cordatusról imént már szoltunk. A WA.TR első kötetében közreadott úgynevezett Veit Dietrich-gyűjtemény összeállítását és rendezését a kutatás ma elsősorban Georg Rörernek tulajdonítja.¹² A Lauterbach-gyűjteménynek nevezett korpusz (mely természetesen mások lejegyzéseit is tartalmazta) tematikus rendezését Joseph Hänel, Lauterbach fiatalabb pirnai kollégája végezte el.¹³ Ez képezte alapját egy kétkötetes latin kiadásnak (1571), mely Aurifaber német szövegének árnyékában mégsem válhatott népszerűvé. A negyedik nagy egység, a Mathesius-korpusz (mely névadóján kívül szintén sok más lejegyző munkáját is megőrizte) egy másolata a lipcsei városi könyvtárban maradt fenn. Itt volt könyvtáros Ernst Kroker (1859–1927, mellesleg anyai ágon maga is Mathesius-leszármazott), aki elsőként ezt a gyűjteményt dolgozta fel és adta ki külön 1903-ban. Ezzel kezdődött több évtizedes – haláláig folytatott – kutatói és szerkesztői munkája, melynek eredménye a WA.TR köteteiben vált közkincsé.

A *Weimari kiadásban* (amely a kéziratokat létrejöttük feltételezhető időrendjében

¹¹ MATHESIUS 3: 275k. Csepregi Zoltán ford.

¹² Vö. MICHEL 2012; MICHEL 2013.

¹³ Vö. BARTMUSS 2012; BARTMUSS 2013.

közli) a következő sorrendben, folyamatos sorszámozással jelennek meg az egyes gyűjtemények:

WA.TR 1: 1–656. sz.: Veit Dietrich lejegyzései nagyrészt 1531–1533-ból.

WA.TR 1: 657–684. sz.: Korábban Nicolaus Medlernek tulajdonított lejegyzések, melyeket ma inkább Georg Rörer saját jegyzeteinek tart a kutatás. Az 1530-as évek első felében keletkeztek.

WA.TR 1: 685–1231. sz.: Nagyrészt Veit Dietrich lejegyzéseire visszamenő korai gyűjtemény az 1530-as évek első feléből, melynek összeállítója talán Nicolaus Medler vagy Georg Rörer lehetett.

WA.TR 2: 1232–1889. sz.: Johannes Schlaginhaufen lejegyzései 1531–1533-ból, melyek 1888-ban külön kiadásban is megjelentek.

WA.TR 2: 1890–1949. sz.: Ludwig Rabe gyűjteménye az 1530-as évekből.

WA.TR 2: 1950. sz. – 3: 3416. sz. és függelékként még 3417–3464. sz.: Conrad Cordatus gyűjteménye, amely 1883-ban külön kiadásban is megjelent. Cordatus itt saját, főleg 1531–1533-ból származó lejegyzéseit stílusosan messzemenően átdolgozta, továbbá mások, elsősorban Anton Lauterbach és Hieronymus Weller szövegeivel dúsította, ezért kézírata inkább minősül korai, az 1530-as években keletkezett gyűjteménynek, mint az asztalnál vezetett „naplónak”.

WA.TR 3: 3465–3659. sz. és függelékként még 3660–3682. sz.: Anton Lauterbach és Hieronymus Weller lejegyzései 1536–1537-ből. Lauterbach 1531-től kezdve hol tartósan, hol futólag másfél évtizeden át volt jelen Luther házában, tehát lejegyzései a teljes „asztali beszélgetések korszakot” végigkísérik. Legkorábbi szövegei a Cordatus-gyűjteménybe kerültek be, 1536-tól kezdve viszont önálló kézíratai maradtak fenn. Hieronymus Weller lejegyzései ezzel szemben már korán a nagyobb gyűjtemények részeivé váltak, külön nem hagyományozódtak.

WA.TR 3: 3683. sz. – 4: 4201. sz. és függelékként még 4202–4318. sz.: Anton Lauterbach 1538-as naplója.

WA.TR 4: 4319–4719. sz. és függelékként még 4720–4756. sz.: Anton Lauterbach 1539-es naplója.

WA.TR 4: 4757–4857. sz.: Caspar Khummer gyűjteménye, melyet összeállítója, az ortrandi lelkész 1554-ben másolt le egy számunkra ismeretlen kéziratból. Főleg Lauterbach lejegyzéseit tartalmazza az 1540-es évekből.

WA.TR 4: 4857a–4857p sz.: Darabok két kisebb vegyes kéziratból, melyek valószínűleg Ferdinand von Maugis és Georg Plato lejegyzéseire mennek vissza.

WA.TR 4: 4858. sz. – 5: 5341. sz.: Johannes Mathesius lejegyzései. Saját jegyzetei 1540 nyarán keletkeztek, de gyűjteményét mások kézírataiból is másolta, létrehozva így egy nagyobb korpuszt, mely 1903-ban külön is megjelent. Luther életéről tartott prédikációsorozatában is sokat merített ebből.

WA.TR 5: 5342–5378. sz.: A Mathesius-féle kézirat hagyományban maradtak fenn többek között Luther „önéletrajzi” visszaemlékezései 1540 nyaráról, melyek lejegyzője mégsem Mathesius, hanem más ismeretlen asztaltársak.

WA.TR 5: 5379–5603. sz. és függelékként még 5604–5658. sz.: Caspar Heydenreich lejegyzései 1542–1543-ból, melyek beleolvadtak a Mathesius-korpuszba.

WA.TR 5: 5659–5675. sz.: Valószínűleg Hieronymus Besold lejegyzései 1542–1545-ből, szintén a Mathesius-gyűjteményben maradtak fenn.

WA.TR 5: 5676–5941. sz.: Kisebbszámú kéziratok részletei az 1540-es évekből, melyek részben a Mathesius-hagyományra, részben Aurifaber saját szövegeire mennek vissza.

WA.TR 5: 5942–5989. sz.: Georg Rörer (aki szisztematikusan gyűjtötte és rendszerezte Luther szövegeit) kéziratkötetéből származó darabok, részben Rörer saját lejegyzései.

WA.TR 5: 5990–6507. sz.: Anton Lauterbach úgynevezett „B” gyűjteménye, amely korábbi lejegyzései mellett az 1540-es években tett wittenbergi látogatásai során készült jegyzeteit is tartalmazza. Ez a gyűjtemény eredeti lejegyzések és korábbi másolatok tematikus egybeszerkesztése, mellyel Lauterbach mint pirnai szuperintendens segédlelkészét, Joseph Hänel-t bízta meg.

WA.TR 6: 6508–7075. sz.: Johannes Aurifaber kiadásának azon darabjai, melyek változata a kézirat hagyományban nem bukkan fel, egy részük Aurifaber saját lejegyzése 1545–1546-ból.

A *Weimari kiadás* hat kötetében (WA.TR) Ernst Kroker a hatalmas kézirat anyagot tehát lejegyzők szerint csoportosította, ezzel megtette az első lépést a tudományos feldolgozás és kiadás útján.¹⁴ Ma minden kutatás ebből indul ki annak ellenére, hogy semmilyen szempontból nem nevezhető teljesnek és véglegesnek. Hogy nem tartalmaz mindent, ami a 16. századi elődöknek rendelkezésére állt, azt az egyszerű tény is bizonyítja, hogy a Johannes Aurifaber 1566-os kiadásában olvasható szövegek mintegy egyötödére nem akadt kézirat lejegyzés, ezeket Kroker a hatodik kötetben jobb híján Aurifaber szerkesztett és nyomtatott változata alapján közölte. E munka lezárása után is kerültek és kerülnek elő még ma is újabb kéziratok (a ma ismert 110 kéziratból Kroker még csak 40-et tudott használni), az ezek után való szisztematikus nyomozás jelenleg is tart.¹⁵ Folyik továbbá a vita is arról, hogyan lehet az új leleteket közzétenni, mert az anyag bősége és a szöveghagyomány összetettsége, mellyel Kroker is küzdött (valamint a feltárás említett folyamatos feladata), szinte nem is tesz lehetővé hagyományos értelemben vett tudományos szövegkiadást.¹⁶

¹⁴ JUNGHANS 2000; JUNGHANS 2001; JUNGHANS 2013.

¹⁵ GEHRT 2013; KOCH 2013; SCHÄUFELE 2013a; SCHÄUFELE 2013b.

¹⁶ GLASER 2013; WILHELMI 2013.

4

Mint említettem, Luther halála után húsz évvel jelent meg az asztali beszélgetések első kiadása. Szerkesztője, Aurifaber 1537-től 1540-ig wittenbergi diák, majd 1545–1546-ban Luther famulusa volt (aki utolsó útjára is elkísérte Eislebenbe). Végül munkatársa lett a reformátor halála után megjelent jénai Luther-kiadásnak. Lelkesen gyűjtött minden Luther-kéziratot (1556-ban és 1565-ben leveleket is adott ki). Az 1566-os kötetet elsősorban saját asztal melletti lejegyzéseire alapozta, de minden számára elérhető gyűjteményt figyelembe vett (a Lauterbach–Hänel-korpusz, a Dietrich- és a Besold-gyűjtemény voltak fő forrásai). A megjelentnél nyilván jóval nagyobb anyaggal rendelkezett, mert egy második kötetet is tervezett, amire végül nem került sor.

Kiadását 80 fejezetre osztotta, kezdve a teológiai témákon, mint Szentírás, Szentháromság, Szentlélek, folytatva a társadalmi csoportokkal, mint szerzetesek, fejedelmek, nemesek, tudósok, és befejezve az élet eseményeivel, mint hivatás, házasság, betegség, halál. Áttekinthető elrendezés, tárgyszavak a margón, végül egy regiszter segítik az eligazodást, hogy a hit és az élet bármely kérdésére választ kapjunk Luthertől. A latin és német előzményekből Aurifaber egységes német szöveget gyúrt.

Aurifaber kiadása hatalmas hatást gyakorolt. Háromszáz éven keresztül mindenki ebből olvasta és ebből ismerte Luther asztali beszélgetéseit, természetesen az Aurifaber kínálta nyelvezeten és elrendezésben. Ott volt minden lelkésznek a polcán, és sűrűn forgott a kézben, főleg szombat esténként, hatásos idézetek után kutatva. A kéziratok eközben lappangtak, és még boldog tulajdonosaik is inkább Aurifaberhez nyúltak, mert ő nemcsak terjedelemben kínált többet, hanem világos tartalmi szerkezetet és olvasmányos stílust is adott. A kéziratosokat ezzel szemben – a vegyes asztaltársaságnak és a beszélgetések csapongó jellegének megfelelően – tartalmi tarkaság és nyelvi öszszevisszaság jellemzi, de éppen ezzel őrizték meg a szövegek időrendi sorrendjét és a dialógusok hitelességét.

Semmi kétség, hogy Aurifaber nagy igyekezettel és gonddal járt el, de az anyag megformálásában, az egyes beszédek tartalmi szempontok szerinti összekapcsolásában vagy feldarabolásában a 16. század elvei alapján járt el, mely szöveghűségéről és szerzői jogokról még nemigen gondolkodott. Aurifaber nemcsak ott egészítette ki a beszédeket, ahol nyilvánvaló hézagok mutatkoztak, hanem ott is, ahol Luther szerinte nem elég világosan vagy nem elég helyesen fogalmazott. Egészen pontosan: Aurifaber azt a Luthert szólatatja meg, amilyennek őt az egy nemzedékkel későbbi lutheránus ortodoxia látni szerette volna. Ha összevetjük Aurifaber forrásait azzal az eredménnyel, amit ő ezekből létrehozott (mint említettem, kiadásának mintegy nyolcvan százalékára található fennmaradt kéziratos hagyomány), akkor egyértelműen látszik a korszakos távolság és a változtatások teológiai tendenciája.

Mert Aurifaber nem egyszerűen az asztalán lévő szövegeket osztotta 80 fejezetre, hanem a lutheránus ortodoxia szempontjai szerint válogatott és stilizált. Nála a pápa és a késő középkori skolasztikus teológia ellen küzdő Luther került a középpontba mint példakép, az ő követésére buzdított. De nemcsak a római egyház képviselőiben látott hamis tanítókat, hanem azokban is, akik elismerték az augsburgi interimet (1548) vagy a délnémet úrvacsora-felfogást, ezeket az úgynevezett szünergisták elleni kiszólásait elsősorban Georg Maiornak és Melanchthonnak címezte. Aurifaber Lutherének vesszőparipája a hálátlanság (jelen kiadás tárgymutatójában ezeket a helyeket kissé eldugva, az „ember – hála” tárgyszó alatt találjuk). A pápa jármából megszabadított keresztények szerinte ugyanúgy vágnak vissza az evangélium világosságáról a sötétségbe, mint Mózes népe egykor az aranyborjúhoz és az egyiptomi húsos fazekakhoz.

Aurifaber átdolgozásaiban két tendencia ismerhető föl. Egyrészt törölte azt, ami őt magát megbotránkoztatta vagy reménybeli olvasóit megbotránkoztathatta. Egy kísértésekkel küzdő fiatalembernek Luther egyszer ezt a tanácsot adta: „Egyél, igyál, menj társaságba, és ha felvidít az, ha egy lányra gondolsz, ne fojtsd el a gondolatot!”¹⁷ Aurifaber a mondat elejére beszúrja még az isteni ígével való foglalkozást, amivel hangsúlyozza Luther általános felfogását, hogy az élet minden nehézségére a Szentírásból keressünk vigaszt, a mondat végéről pedig természetesen elhagyja a lányra gondolat mint botránkos elemet. Hogy Luther itt egy elterjedt középkori gyónási tanácsot ad tovább, azt Aurifaber nem ismerte föl, ő már egy másik egyházi kultúrába nőtt bele.¹⁸

Ha viszont polémiáról volt szó, akkor Aurifaber inkább szaporította, mint meghúzta a szöveget. 1539-ben Luther arról beszélt az asztalnál, hogy a lipcsei városi tanács igen fukarul javadalmazta prédikátorait, Caspar Crucigert és Friedrich Myconiust, így fél, hogy a jövőben ugyan milyen papokat találunk majd. Fejtegetését egy latin szállóigével zárta: *dignas habent labra lactucas*, melynek jelentése: 'amilyen a száj, olyan a saláta', és mint szólás az „amilyen a mosdó, olyan a törülköző” vagy a „megtalálja a zsák a foltját” magyar közmondások megfelelője.¹⁹ Aurifaber itt sem nem szó szerint fordított, sem nem hasonló jelentésű német közmondást alkalmazott, hanem nekieresztette a tollát: „Minék a tehénnek muskotály, jobb szereti a zabszalmát. Hasonló a hasonlóval szeret barátkozni. Szólt az ördög és lenyírta magának egy fekete disznó gyapját.” Nemcsak bő lére eresztette a szöveget, hanem vitriolt is csepegtetett belé. Egy elegáns latin idézetet gorombaságok sorával helyettesített. Aurifaber asztali beszélgetései sokat tettek azért, hogy a köztudat Luthert inkább asszociálja a durva szókimondással, mint a humanista műveltséggel.²⁰

¹⁷ WA.TR 1: 122. sz.

¹⁸ BU 39k; STOLT 1989, 288k.

¹⁹ WA.TR 4: 4703. sz.

²⁰ JUNGHANS 2000, 34; JUNGHANS 2013, 10.

5

Aurifaber szerkesztési módszeréről elég ennyit. Másrésről az is nyilvánvaló, hogy az eredeti lejegyzésekhez való visszanyúlás sem jelent abszolút garanciát a hitelességre, Luther valamikori megszólalásainak felidézésére (lásd az alább mondandókat a lejegyzések körülményeiről és nyelvéről). A bökszavas jegyzet csak rövid kivonata a szóban elhangzottaknak, melyben minden lejegyző a saját szempontjaira figyelt, a maga számára érdekes gondolatokat rögzítette. Amikor például Veit Dietrich házasodni készült, akkor, ahogy a legendás Mórlickának, úgy neki is mindenről a házasság, a társadalmi nemi szerepek jutottak eszébe (lásd alább 217. és 233. sz.), míg a párhuzamosan készült jegyzetekben másoknál erről egy szót sem olvasni.

Éppen azok a lejegyzések, melyek tartalmilag és stílusban a legkerekesebbnek tűnnek, a legkevésbé hitelesek, hiszen ezek megfogalmazása már biztosan nem az asztal mellett, hanem utólag, a lejegyzők emlékezetére hagyatkozva készült (akikre így kicsiben mindaz áll, amit fent nagyban Aurifaberről mondtunk).

Az asztalnál még akkor is németül beszéltek, ha éppen egy latin nyelvű szöveg volt terítéken, sokszor azonban inkább – a társaság összetételétől is függően – egy latin–német keveréknyelven. Az egyetem nyelve latin volt (nemcsak az oktatásban, hanem a mindennapos érintkezésben is), az asztaltársak azonban Luther családtagjaira tekintettel németül fűzték a szót, vagy vegyítették a nyelveket. A jegyzetelők viszont csak az iskolában megismert latin gyorsírást tudták alkalmazni, ezért a német szöveget is a latin rövidítések segítségével írták le. A ránk maradt (többnyire latin nyelvű) feljegyzések tehát az egykor többnyire németül elhangzott beszélgetéseket rögzítik. Ennek a gyorsírásnak köszönhető az eredeti szövegek néha érthetetlenül tömör, távirati stílusa is.²¹

Ugyannak a beszédnek egyidejű lejegyzései néha egészen eltérnek egymástól. Ami az egyik asztaltárs szemében fontos részletnek tűnt, az a másiknak nem, és fordítva. A kezdetleges gyorsírás szükségszerű hézagait úgy töltötték ki, hogy időről időre kölcsönadták egymásnak füzeteket. Egyik-másik asztaltárs (még jóval Aurifaber kiadói vállalkozása előtt, elsősorban Cordatus, Lauterbach és Rörer) idővel tudatosan kezdte gyűjteni, másolni a szövegeket, kiadásukra gondolva egybevetette a párhuzamokat, emlékeiből egészítette ki a hiányokat, csiszolt a stíluson, ezzel újabb szövegváltozatokat hozott létre, azaz szövegkritikai szempontból „rontott” rajtuk. Az asztali beszélgetések szöveg hagyománya így hihetetlenül bonyolulttá, áttekinthetlenné vált, az evangéliumokéhoz hasonló, abban is, hogy egyetlen eredeti lejegyzés vagy kortárs gyűjtemény sem maradt fenn, minden csak későbbi másolatokban érhető el.

Kroker kiadásában folyamatos a sorszámozás (a kötetszámot ezért csupán kényelmi

²¹ BU 42–46.

szempontból szokás megadni), mely 7075-ig tart és pontosan 6975 tételt takar, ugyanis a 4204–4303 számokat tévedésből átugrotta (ugyanilyen hiba található a weimari levéltárkiadásban is). Ez mégsem jelent ugyanennyi beszélgetést, mert le kell vonni belőlük a prédikációkból, levelekből a lejegyzők vagy a gyűjtők által átvett vendégszövegeket, valamint sok párhuzamos lejegyzést, legyenek ezek valódi párhuzamok (amikor egyidejűleg többen jegyezték le ugyanazt a beszélgetést, például e kötetben 5147. sz. és 5368. sz.) vagy látszólagos párhuzamok (amikor egymás füzetéből másolták ki a lejegyzők, például e kötetben 1762. sz. és 1810. sz.). Az a tétel érvényes itt, ami minden másolatra, plágiumra, hamisításra, klónozásra áll: a látszólagos párhuzamok mindig jobban hasonlítanak egymásra, mint a valódiak. Sok ilyen párhuzamot Kroker is felismert és jelzett a kiadásában, de bárki felfedezhet még továbbiakat figyelmes olvasással.²² A párhuzamok problémája is (a valódiak és látszólagosak elkülönítése) hasonlít ahhoz a jelenséghez, amit a szinoptikus evangéliumokból ismerünk, ahol a párhuzamos helyek részben maguk az egymás szövegeit felhasználó evangélisták, részben pedig a későbbi másolók számlájára írhatók, akik még inkább harmonizálni igyekeztek az evangéliumok szövegét. Óvatos becslés alapján ténylegesen mintegy háromezerre tehető a WA-ban kiadott asztali beszélgetések száma.

6

Eltakarja-e a sok változat előlünk az eredetileg elhangzott beszédet, az *ipsissima vox Lutheri*-t, vagy éppen ellenkezőleg, segít a rekonstruálásában? Ezt a dilemmát, valamint az asztali beszélgetések hitelességének kérdését is a következő, egy legendás reformációtörténeti eseményt, az úgynevezett „toronyélményt” felelevenítő példán szeretném bemutatni.²³ Induljunk ki Cordatus asztaltársként lejegyzett, ám már stílárisan felfrissített szövegéből:

„»Igaz« és »Isten igazsága« ezek a szavak villámcsapásként hatottak lelkiismeretemre. Megborzadtam, amikor hallottam őket. Ha Isten igazságos, akkor büntetnie kell. De amint egyszer ebben a toronyban – ahol a szerzetesek elvonuló helye [*secretus locus*] volt – tépelődtem ezek fölött az igék fölött: »Az igaz ember hitből él« (Hab 2,4; Róm 1,17) és »Isten igazsága etc.« (Róm 3,21), Isten kegyelméből ezt gondoltam: Ha nekünk mint igazaknak, hitből kell élnünk, és ha Isten igazsága minden hívőnek üdvösségére van, akkor az nem lehet a mi érdemünk, hanem csak Isten irgalmassága. Mert Isten igazsága az az igazság, mellyel minket Krisztus által igazzá tesz és megvált. Így ezeket az igéket megszerettem. A Szentírás értelmét ebben a toronyban tette világossá előttem a Szentlélek.” (Lásd alább 3232a sz.)

²² BÄRENFÄNGER 2013.

²³ A „toronyélményről” legutóbb: ITTÉS 2013; LEPPIN 2013.

Ebben a változatban csak rejtett utalásként fordul elő az a motívum, amelyet az elmúlt fél évszázadban hevesen kutattak és vitattak a reformációtörténészek és Luther-értelmezők, nevezetesen, hogy a reformáció áttörő élményének, a hit által való megigazulás felismerésének helyszíne az árnyékszék volt. Cordatus csak a *secretus locus* magyarázó beszúrással tér ki a kérdésre, ami az ő gondolatmenetében teljesen felesleges, a levegőben lóg, de Cordatus bizonyára azt gondolta, hogy valamiért meg kell magyarázni az árnyékszék elhelyezkedését. Sokkal egyértelműbb a helyzet Lauterbach másolatában, ahol a *secretus locus* helyett izzasztókamra/fürdőház (*hypocaustum*) olvasható, és ezért a torony áll a figyelem középpontjában.²⁴ Teljesen világossá teszi Cordatus eljárását, azaz a kényszeres magyarázkodást a Khumer-gyűjteményben (egy viszonylag kései kéziratban) fennmaradt másolat zárómondata: *auff diser cloaca auff dem thorm gegeben*.²⁵ Itt fordul elő tehát a sokat vitatott árnyékszék, ráadásul a toronnyal egyenrangúan. A kép kikerekítéséhez azt is meg kell jegyezni, hogy Aurifaber a maga átdolgozásában (A 188b) sem tornyot, sem árnyékszékét nem említi, ami annak fényében, amit fent írtam a szerkesztési módszeréről, nem sokat jelent, azt mégis valószínűvé teszi, hogy a korai lutheránus ortodoxia korában nem volt még a toronyélménynek kanonikus lokalizációja, kizárt, hogy Aurifaber szándékosan hagyta volna ki a történetből a toronyra történő utalást. Feltehetőleg a forrásában sem volt olvasható. És lám, az elérhető legkorábbi változat, Schlaginhaufen még szerkesztetlen lejegyzése 1532-ből egész jól kijön torony híján is:

„E szavak: »igaz« és »Isten igazsága«, mint mennydörgés hatottak lelkiismeretemre. Amikor hallottam, megijedtem és azt gondoltam: »Ha Isten igaz, akkor meg fog büntetni.«

»Az igaz ember hitből él.« (Hab 2,4; Róm 1,17) »Isten igazsága a törvény nélkül jelent meg.« (Róm 3,21)

Majd ezt gondoltam: »Ha hitből kell élnünk, akkor Isten igazságának minden hívő üdvösségére kell lennie.« Erre felhorgadt bátorságom: »Isten igazsága tehát az, mellyel minket megigazít és üdvözít.« Ekkor e szavak máris vidámabb arcukkal fordultak felém. Ezt a tudományt a Szentlélek ezen az árnyékszéken [*cloaca*] öntötte belém.” (Lásd alább 1681. sz.)

Itt tehát csak árnyékszékéről van szó, torony nélkül. Még tarkább lesz a kép, ha hozzávesszük Rörer 1550 körüli másolatát ugyanerről a Schlaginhaufen-féle lejegyzésről, az árnyékszékéből itt kert lesz (*in horto*). Nyilvánvalóan Rörert is zavarta az árnyékszék, mint Cordatust az elsőnek idézett változatban, és valami megoldásra törekedett, kézenfekvőnek tűnt számára a kert az Ágoston-féle *Vallomások* híres kertjelenetéből, azaz a megtérések *par excellence* helyszíne.²⁶ Hogy toronnyal helyettesítse az árnyékszékét,

²⁴ WA.TR 3: 3232c sz.

²⁵ WA.TR 3: 3232b sz.

²⁶ *Confessiones* VIII,8,19–12,30; *Vallomások* 231–243.

neki még eszébe sem jutott. Luther titkáraként és írásos hagyatéka szorgalmas összegyűjtőjeként fogalma sem volt még a toronyélmény majdan diadalmas tradíciójáról.

Cordatus magyarázkodása és Rörer irodalmi allúziója a kínosan ható árnyékszék kiiktatására teljesen feleslegesnek tűnik egy tartalmi párhuzam fényében, mely Lauterbach 1538-as naplójában olvasható: itt az árnyékszék (ráadásul a még közönségesebb német *scheißhaus* szóval kifejezve) egészen egyértelműen átvitt értelemben szerepel mint a földi élet metaforája.²⁷ Isten ugyanis a legalantasabb helyen is képes minket a legtökéletesebb adományokkal megajándékozni. És mondanivalójában ez nem más mint: „...ezt a tudományt a Szentlélek ezen az árnyékszéken öntötte belém.” Itt lesz világos, hogy az „Isten igazsága” felismerés felidézésében is szándékosan ugyanezt a megbotránkoztató metaforát alkalmazta Luther (hogy ezzel ókori és középkori tradícióra ment vissza, Heiko A. Oberman mutatta ki előbb tübingeni székfoglaló előadásában (1967), majd több tanulmányában).

Luther ezzel irritálta viszont kortársait és tanítványait, akik próbáltak valamit kezdeni a zavaró szöveggel. Két kísérletet láttunk: előbb Cordatusét a toronnyal, aki a számára jól ismert wittenbergi kolostorépületben igyekezett elhelyezni a történetet, és később Rörerét, aki olvasmányaihoz folyamodva irodalmi megoldással élt, a kerttel hozakodott elő. Hogy ezt 1550 táján megtehetette, arra utal, hogy ekkor még Wittenbergben sem szilárdult meg a toronyhagyomány. És valószínűleg Aurifaber sem ismerte, akinek bevált szerszáma volt az olló: eltávolította a botrányos árnyékszékét anélkül, hogy szükségét érezte volna bármivel helyettesíteni, azaz a történetet valós vagy fiktív helyhez kötni.

Az eredeti asztali beszélgetés rekonstrukciója – és itt térünk vissza a hitelesség kérdéséhez – tehát két szinten képzelhető el. Egyrészt szó szerint: az elhangzott mondatok valószínűleg nem utaltak toronyra, ezt nyugodtan kidobhatjuk a „toronyélmény” leírásából. Másrészt viszont az árnyékszékét sem kell keresniük a régészeknek, mert a kérdéses *locus* nem más, mint egy *locus communis*, egy közhely, egy teológiai állítás, egy irodalmi utalás, vagyis a beszélgetés üzenetét is sikerült rekonstruálnunk, melynek így semmi köze már a pszichoanalízisben oly sokat emlegetett megkönnyebbüléshez vagy a salaktól való megszabaduláshoz.²⁸

²⁷ WA.TR 4: 4192. sz.

²⁸ ERIKSON 1991, 294–298

7

Ha az egyes beszélgetésekben elejtett megjegyzéseket a részletesebben előadott visszaemlékezésekkel (a fenti rekonstrukcióhoz hasonlóan) összekapcsoljuk, egy teljes önéletrajzhoz jutunk, ismerte fel valamikor Virág Jenő (1905–1981) és ismeri fel ma minden olvasója, aki e népszerű kiadványnak immár hetedik kiadását olvassa (*Dr. Luther Márton önmagáról*).²⁹ Természetesen amit Luther itt magáról elmesél, azt máshonnan is tudjuk, ráadásul az ő emlékezete nem is mindig a legmegbízhatóbb és legpontosabb forrás (saját születési évében és aktuális életkorában is teljesen bizonytalan volt). De a visszaemlékezéseket nem a pontos adatok kedvéért olvassuk, hanem azért, hogy lássuk, a megélt dolgok hogyan élnek tovább az emlékezőben, és hogyan lesznek személyiségének építőköveivé. Természetes folyamat az, ahogyan az emlékezet korrigál és kozmetikáz, ezért nem is az a valódi kérdés, hogy hiteles-e, hanem az, hogy miben, mennyire és milyen irányban torzít.³⁰

Ezek az asztali beszélgetésekben mindenütt felbukkanó emlékek így lesznek Luther szándéka szerint is a szövegek fontos üzenetévé, hiszen teológiájának két pillére az ige és a tapasztalat, utóbbit pedig éppen az itt előadott élményekben ragadhatjuk meg. Hogyan került egykor lelkiismereti krízisbe, mely kétségbeesésből a késő középkori lelkiség gyakorlata (egészen a szerzetesi életforma vállalásáig) nem jelentett számára kiutat; majd egy új istenismeretre, hitbizonyosságra eljutva hogyan kellett újra meg újra megküzdenie a kísértéssel, ha átmenetileg elhalványult benne a felismerés Isten meg tapasztalt evangéliumi „igazságáról”. Amikor Luther a maga excentrikus módján rendre meg akarja osztani asztaltársaival, közkinccsé szeretné tenni az *oratio–meditatio–tentatio* műhelyében megérelt tapasztalatait, személyét nemcsak a figyelem középpontjába tolja, hanem egy Isten és a Sátán között folyó világméretű küzdelem csataterévé teszi.³¹ Hadd hívjam fel a figyelmet Heiko A. Oberman 1982-ben megjelent Luther-életrajzának találó alcímére: *Mensch zwischen Gott und Teufel*, 'Ember Isten és az ördög között'. Világfájdalomnak nevezi a köznyelv, az irodalomtudomány pedig öndramatizációnak a személyesnek ezt az univerzális dimenzióba való kiterjesztését, de a teológiának nincs is rá külön szava, annyira sajátjának érzi az ilyen magatartást, annyira közelállónak a bibliai szerzők gondolkodásához (Jób könyvétől az újszövetségi iratokig).

²⁹ VIRÁG [1937].

³⁰ LEPPIN 2013.

³¹ Jó példa erre ez a Mathesius prédikációjában megörökített beszélgetés (vö. alább 4617. sz.): „János Frigyes választófejedelem a Schneebergre szóló bányászati joggal kínálta meg, ám ez a doktornak nem tetszett: »Az ördög, az én ellenségem – így ő – azt mondja, hogy az összes földben rejtőző kincs az övé, s az ércet miattam elapasztaná, miattam járnának pórul azért a többi bányászok is; inkább egy Miatyánkot mondok, hogy az érc és a bánya termése megmaradjon.«” *Asztali beszélgetések* 8. Márton László ford.

Ez a mentalitás természetesen más Luther-művekben is tetten érhető, de különösen jellemző az asztali beszélgetésekre (persze még inkább azok Aurifaber gyúrta változatára). Az itt megszólaló Luther természetesen mesél is, viccel is, válaszol is a kérdezőknek, de elsősorban értelmez. Kortársakat, anekdotákat, fogós kérdéseket elemez, értékkel, rendszerez Isten igazsága és annak ellenlábasa, a gonosz birodalma szempontjából, vagy ami itt ugyanaz, saját életútjának tanulságai szerint. A kortárs Luther-kutatásnak fontos felismerése, hogy a Luther-kultusz, a reformátor heroizálása nem egyszerűen már Luther életében megkezdődött, hanem jelentős mértékben magára a reformátorra vezethető vissza.

Luther kijelentéseit – hogy Cordatust idézzem – természetesen nem kell „többre tartanunk Apollón orákulumainál”, szavait olvashatjuk ellenérzéssel és kritikával is, hiszen jelen kötet nem próbálja őt megzabolázni vagy normatív tekintéllyé tenni, ahogy Aurifaber próbálta, hanem a lejegyzőkhöz hasonlóan mindent felvesz, ami – a mai olvasóknak – Luther megszólalásaiban érdekes lehet, még ha tartalmában vitatható vagy stílusában megbotránkoztató is.

8

A válogatásban különös erőfeszítés nélkül sikerült érvényesíteni a változatosság, sokszínűség elvét. A Virág Jenő fordította szövegek gondoskodnak róla, hogy az önéletrajzi visszaemlékezések kellően képviselve legyenek, míg a *Luther aranymondásai* című, Masznyik Endre-féle (1857–1927) összeállításból a „megmondó embert”, az örökérvényű kinyilatkoztatót örököltük. Az elkészült tárgymutató visszajelzése szerint a tematikai merítés széles, a beszédtemák megoszlása kiegyensúlyozott annak ellenére, hogy itt – más népszerű kiadásoktól eltérően – nem követtünk tudatosan választott tartalmi szempontokat, inkább időrendi egyenletességre törekedtünk. Csupán a sorozat hagyományaihoz híven igyekeztünk lehetőség szerint minden magyarországi vonatkozású beszédet felvenni. Ez meg is történt minden érdemi kijelentés esetében, csupán azokat a szövegeket hagytuk el, amelyek Magyarországot más országokkal együtt csak felsorolásszerűen említik, vagy ahol csak általánosságban esik szó a török hódításról. Így természetesen helyet kapott az a kideríthetetlen eredetű és bizonytalan háttérű anekdota is, melynek hőse Luther egyetlen név szerint ismert magyar asztaltársa, Dévai Mátyás (lásd alább 6516. sz.).

A magyar kiadás első és legfontosabb – évekkel ezelőtt feltett – kérdése az volt, hogy Aurifaber kiadását vagy a kéziratos hagyomány alapján a WA-ban közzétett szövegeket tekintse-e a fordítás alapszövegének. Mindkét eljárás mellett bőségesen lehet felhozni érveket, a dilemmára Márton László is kitér a fordítói előszóban.

Aurifaber például Luther asztaltársaként és műveinek kiadójaként jól ismerte a reformátor német nyelvét, maga is jegyzetelt az asztal mellett, így elsőszámú szakte-

kintélynek minősülhet a latin jegyzetek visszafordításakor és a gyorsírásos rövidítések feloldásakor. A nyelvtörténeti elemzés ugyanakkor kimutatta, hogy Aurifaber szókincse jelentősen eltér Lutherétől, érzékelhetően későbbi korból való.³² Számos trágár kifejezésről – Aurifabert ezek nem zavarták, feleslegesnek tartotta szépíteni rajtuk – kifejezetten azt feltételezik a nyelvészek, hogy a volt tábori lelkész Aurifaber a seregben szedte föl és nem Luther szájából hallotta, ugyanígy a katonai zsargon több fordulatát is.³³

Ráadásul a hazai tradíció is elágazik, Masznyik Endre és az 1983-ban megjelent, Márton László fordította *Asztali beszélgetések* Aurifaberból dolgozott, míg Virág Jenő és Csepregi Zoltán fordításai a Weimaranára mennek vissza. Munkamódszernek végül egy kombinált eljárást választottunk. Amellett, hogy minden korábban megjelent fordítást (a szükséges szerkesztői beavatkozások mellett) felvettünk jelen kiadásba, bármelyik alapszövegből készült is, az itt először megjelenő szövegek fordítása során Márton László, ahol lehetett, figyelembe vette mindkét változatot. Dikciójában a folyamatos, gördülékeny, stílusosan egyenletesebb Aurifabert követte, de ezt a kéziratot hagyományosan összeolvasva tartalmilag javította, és szükség szerint jegyzetelte. Kigyomláta a félreértéseket és a szándékos torzításokat,³⁴ kiegészítette az óvatosságból törölt vagy kezdőbetűvel rövidített tulajdonneveket, és elhagyta az erőszakolt betoldásokat. Elismerem, öszvérmegoldás ez, mert mindkét alapszöveghez egyszerre hűtlen, de remélem, meggyőzi a döntés helyességéről a magyar olvasót. A szövegeket kísérő apparátus azon túl, hogy – ma már természetesen – a WA sorszámozását követi, valamint megadja a szöveg lelőhelyét minden eredeti nyelvű kiadásban és korábbi magyar válogatásban, az 1566-os Aurifaber-kötet lapszámozását is közli megkönnyítve ezzel a szövegváltozatok azonosítását, egybevetését és ellenőrzését.

Szerkesztési okokból minden beszélgetést felirattal kellett ellátni, ezek részben a kéziratot hagyományból, részben Aurifabertől származnak, ha több változatból választhattunk, akkor a legkifejezőbbet vettük át (még a címadásban igényes Aurifabernél is a felirat sokszor csak ennyi: *Ein anders*, 'egy másik'). Előzmények hiányában szögletes zárójelben magunk fogalmaztunk feliratot.

A párhuzamos szövegek újabb kihívást jelentettek a magyar válogatás számára. Takarékosági okokból bizonyára célszerű lett volna alaposan rostára tenni őket, ugyanakkor ezek jelenléte Luther asztali beszélgetéseinek lényegéhez tartozik, folyamatosan emlékeztetnek a lejegyzők szelektív figyelmére, a szöveghagyomány kanyarjaira. Teljes kiszűrésük már csak azért is lehetetlen volt, mert a régi fordítóktól átvett kész anyag eleve tartalmazott párhuzamokat, ha ugyanakkor a beszédnek Virág az egyik, Masznyik

³² BU 35–37.

³³ JUNGHANS 2000, 34; JUNGHANS 2013, 10.

³⁴ Vö. BU 37–39.

a másik lejegyzését fordította le (utóbbi ráadásul Aurifaberból). Kötetünkben jó pár tételnél lábjegyzet hívja fel rá a figyelmet, hogy melyik másik tételnek valódi vagy lát-szólagos párhuzama, de bizonyára nem sikerült minden ilyen összefüggést kimutatni.

9

Az asztali beszélgetéseket a WA.TR sorrendjében, azaz hozzávetőleges időrendben tartalmazza kötetünk, melyhez természetes sorvezetőül szolgál a weimari kritikai kiadás folyamatos sorszámozása. A szövegek datálása is nagyrészt innen származik, de párhuzamos források segítségével néhol pontosítottuk a dátumokat. A Luther-szövegeket az azokban való eligazodást segítő vagy éppen további tájékozódásra ösztönző apparátus követi, a rövidítés- és irodalomjegyzék, továbbá a mutatók. A rövidítésjegyzék elsősorban a szövegkiadásokat és a kézikönyveket, míg az irodalomjegyzék a szakirodalmat tárja föl.

Kötetünket az itt megszólaló asztaltársak rövid életrajzainak összeállítása, bibliai helyek mutatója, annotált személynévmutató, továbbá helynév- és hierarchikusan felépített tárgymutató zárja. A bibliai könyvek rövidítését, valamint a bibliai tulajdonneveket a Magyar Bibliatanács 1990-es (a Vizsolyi Biblia 400. évfordulójára kiadott) bibliafordítása szerint használjuk. Az annotált személynévmutató (zömmel ókori, középkori szerzők és Luther kortársai esetében) tömör életrajzi adatokat is tartalmaz (az asztaltársak életrajza ennél lényegesen részletesebb).

A beszélgetések felzetében megadjuk a WA.TR kötet-, oldal- és sorszámát, az esetleg már megjelent magyar fordítás adatait, a fordító személyét. Az eredeti szöveg leelőhelyét ezenkívül még egy elterjedt és megbízható kiadás, a BoA sorszámaival jelezzük, ha megtalálható benne. Az Aurifaber-féle 1566-os lapszámozást az „A” rövidítés vezeti be, a „páros oldalakra”, azaz a lapok versójára a „b” jelzés utal. Luther műveinek helyeit mindenütt a WA kötet- és oldalszáma segítségével adjuk meg. A tárgyi magyarázatokban az LVM-be felvenni szánt Luther-művekre a *Rövid cím* és a tervezett kötetszám (pl. LVM 6. köt.) segítségével előremutatóan is hivatkozunk, a megjelent művek esetében természetesen már az aktuális oldalszám szerint.

Mivel a Biblia ma használatos versbeosztása Luther kora után rögzült, és Luther eredeti szövegében többnyire csak fejezetekre való hivatkozásokat találni, ezért a bibliai versekre való utalások kivétel nélkül mind a kiadótól származnak. A modern versszámozással kiegészített bibliai helyeket a szövegbe ékelődő kerek zárójelek () tartalmazzák. Ha a bibliai hely megadása nem része Luther eredeti szövegének, a hivatkozást akkor is ennek a körülménynek külön említése nélkül szúrjuk be. Luther biblikus nyelvén lehetetlen elkülöníteni a tudatos allúziókat a Biblia stílusának spontán követésétől. Minden felismert és fontosnak vélt utalást igyekeztünk jelezni, de biztosan bőséggel

maradtak még a szövegben hasonló helyek jelzetlenül. De megfordítva is: számos helyet nem sikerült azonosítani, ahol Luther kimondottan a Bibliára, sőt konkrét könyvére vagy fejezetére emlékezetből hivatkozik.

Minden más idézet azonosítása a lábjegyzetekben történik, lehetőség szerint a rendelkezésre álló magyar műfordítások felhasználásával. A lábjegyzetek tartalmazzák a szöveg megértéséhez feltétlenül szükséges, takarékos tárgyi magyarázatokat is (említett személyek, helyek, művek azonosítása, a Luther-korpuszon belüli keresztshivatkozások). Ismétlődő esetekben ugyanaz a magyarázat egy másik lejegyzőnél (azaz egy másik fejezetben) újra megjelenhet. A keresztutalások esetében különös gondot fordítottunk arra, hogy megteremtjük az LVM többi kötetével (mind a megjelentekkel, mind az előkészületben levőkkel) a kapcsolatot, és rávilágítsunk az életmű időrendi és tartalmi összefüggéseire.

A lábjegyzetekben és az életrajzi adatokban előszeretettel hivatkozunk azokra a rangos külföldi kézikönyvekre és adattárakra, amelyek a világhálón is könnyen elérhetők, így a hazai szűkös könyvtári viszonyok között is kényelmesen használhatók. 16. századi művek esetén azok modern kiadása helyett ezért többnyire VD 16. számot adtunk meg, hiszen ez a korpusz (a német nyelvterület 16. századi nyomtatványai) jelenleg is elérhető, többnyire ingyenes digitális példányokban, sőt 2015-ig a teljes anyag közzétételét ígérik. Ugyanilyen meggondolásból szerepelnek az MBW sorszámok is, hiszen a Melanchthon-levelezés regesztái már ma is online hozzáférhetők, s idővel a levélszövegek is részévé válnak az adatbázisnak. Az életrajzi lexikonok terén hasonló a helyzet a BBKL és az ADB-NDB kötetével.

Bár az egyes asztali beszélgetések teljes szövegét igyekszünk közölni (ezért a korábban csonkán megjelent tételeket, elsősorban Virág Jenő fordításait is lehetőség szerint kiegészítettük), terjedelmi okokból vagy az ismétlődések elkerülése kedvéért ritkán mégis rövidítésekre kényszerülünk, ám a sokszólamú szöveghagyomány és a kettős alapszöveg miatt ezt igen körülményes lett volna külön jelölni. Elkerülhetetlen kiadói kiegészítések, feliratok, értelmező magyarázatok, nem egyértelműen feloldható rövidítések szögletes [] zárójelben állnak.

Csepregi Zoltán

Első kiadás

Tischreden oder colloquia / Doct. Mart: Luthers...; [praef., ed. Johann Aurifaber] Gedruckt zu Eisleben: bey Vrban Gaubisch, 1566 [12], 626 [recte 624], [16] p.: ill.; 20. VD 16. L 6748. Facsimile: Bahn, Konstanz, 1967.

Eredeti nyelvű kiadások

WA.TR 1–6; BoA 8.

Idegen nyelvű irodalom

Az asztali beszélgetésekre vonatkozó alapvető idegen nyelvű irodalom felsorolása a kötet végén a szakirodalom jegyzékében található, ezért itt csak a legfontosabb, önálló kötetként megjelent kiadványokra történik utalás:

BU; LD² 9; LW 54; Mü³ 7; JUNGHANS 1983; JUNGHANS–KÖPF 2000; STOLT 2000; DITHMAR [2010]; BÄRENFÄNGER–LEPPIN–MICHEL 2013.

Magyar nyelvű irodalom

Az asztali beszélgetésekre vonatkozó – lehetőség szerint teljes – magyar nyelvű irodalom felsorolása a kötet végén a szakirodalom jegyzékében található, ezért itt csak a legfontosabb, önálló kötetként megjelent kiadványokra történik utalás:

Aranymondások 1–2 [1902–1903]; WICZIÁN 1930 [²1996]; SÓLYOM 1933 [²1996]; VIRÁG [1937]; FRIEDENTHAL 1973 [1996]; *Asztali beszélgetések* [1983]; FABINY 1984; ERIKSON 1991; EBELING 1997; KOCH 1999; LOEWENICH 2000; *Zsidómisszió* [2004]; GRITSCH 2006; KORÁNYI 2009; CSEPREGI 2013.